

II. ΕΚΘΕΣΕΙΣ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1966

Α'

ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ ΕΙΣ ΜΟΝΟΔΕΝΔΡΙΟΝ ΚΑΙ ΒΙΤΣΑΝ

ΖΑΓΟΡΙΟΥ ΗΠΕΙΡΟΥ

(14 ΙΟΥΛ. - 4 ΑΥΓ. 1966)

ΥΠΟ ΔΗΜΗΤΡ. Β. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ

Πρὸς συμπλήρωσιν τῆς εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Κεντρικοῦ Ζαγορίου Ἡπείρου λαογραφικῆς μου ἐρεῦνης, γενομένης τὸ θέρους τοῦ 1963¹, ἀπεστάλην ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν εἰς τὰ χωρία τῆς αὐτῆς περιοχῆς *Μονοδένδριον* καὶ *Βίτσαν*, ἔνθα εἰργάσθη ἐπὶ 20 ἡμέρας ἀπὸ τῆς 14ης Ἰουλίου μέχρι τῆς 4ης Αὐγούστου 1966 (ἀριθ. ἀποφ. 54067/15.8.1966).

Τὸ *Μονοδένδριον* ἢ *Ἄνω Μαχαλάς*, ἀπέχον 39 χιλίωμ. ἀπὸ τὰ Ἰωάννινα, κεῖται κατὰ τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ Ζαγορίου παρὰ τὸν παραπόταμον τοῦ Ἄφου Βοῦδομάτην ἐπὶ τῆς κλιτύος ὑψώματος 1100 περίπου μ., εἶναι δὲ ἐστραμμένον

Εἰκ. 1. Ἄνω Μαχαλάς Μονοδενδρίου.

πρὸς Νότον. Παρ' αὐτὸ κεῖται πετρώδης λόφος, *Μπρῖνος* καλούμενος, ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὁποίου εὐρίσκεται τὸ παρεκκλήσιον τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων.

¹ Βλ. σχετικὴν μου ἐκθεσιν ἐν Ἐπετηρ. τοῦ Λαογραφ. Ἄρχ., τόμ. 15 καὶ 16 (1962/63), ἐν Ἀθήναις 1964, σ. 321 - 337.

Τὸ ἐν λόγῳ χωρίον ἀναφέρεται τὸ πρῶτον τὸ ἔτος 1412, ἤτοι πρὸ τῆς κατακτήσεως τῆς Ἡπείρου ὑπὸ τῶν Τούρκων, συμφώνως πρὸς ἐπιγραφὴν τοῦ ναοῦ τῆς Μονῆς τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς, κειμένης παρὰ τὴν ὀνομαστὴν χαράδραν τοῦ Βίκου¹. Πρὸ τοῦ ναοῦ τῆς ἐν λόγῳ Μονῆς ἀριστερῶ τῷ εἰσερχομένῳ ὑπάρχει ἀτραπός, ἐστρωμένη πολλαχοῦ διὰ δοκῶν, κάτωθεν τῆς ὁποίας χαίνει ἢ ὡς ἄνω χαράδρα. Τὴν ἀτραπὸν ταύτην ἀκολουθῶν τις ἔρχεται εἰς εὐρέα σπήλαια, «σπιτάκια» καλούμενα, εἰς τὰ ὁποῖα κατὰ τὴν λαϊκὴν παράδοσιν κατέφευγον οἱ κάτοικοι τῶν παρακειμένων χωρίων ἐν καιρῷ ἐπιδρομῶν Ἀλβανῶν, Τούρκων ἢ καὶ ληστῶν.

Νοτιοδυτικῶς τοῦ Μονοδενδρίου κεῖνται τὰ χωρία Ἐνω καὶ Κάτω Βίτσα ἢ Μεσιὸς καὶ Κάτω Μαχαλάς, πού ἀπετέλουν μετ' αὐτοῦ μίαν κατ' ἀρχὰς κοινότητα, Βεζίτσαν καὶ κατόπιν Βεΐτσαν καὶ Βίτσεις καλουμένην. Βραδύτερον, αὐξηθέντος τοῦ πληθυσμοῦ, ἡ μία αὕτη κοινότης διηρέθη εἰς τρεῖς, ἐκάστου χωρίου ἢ μαχαλᾶ ἀποτελέσαντος ἰδίαν κοινότητα. Ἐκτοτε δέ, πιθανῶς κατὰ τὸν 17ον αἰ., ὁ μὲν Ἐνω Μαχαλάς ὀνομάσθη *Μονοδένδρι* οἱ δὲ ἄλλοι *Βίτσα*.

Ἀρχαιότερα ἐκκλησία τοῦ Μονοδενδρίου εἶναι ὁ Ἅγιος Μηνᾶς, τῆς δὲ Βίτσης ἢ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου (τοῦ 14ου αἰ.) καὶ ὁ τοῦ Ἁγίου Νικολάου. Οἱ ναοὶ οὗτοι κοσμοῦνται διὰ τοιχογραφιῶν ἐξαιρετοῦ βυζαντινῆς τέχνης. Εἰς τὸ χωρίον Βίτσα ἀνήκει καὶ ἡ Μονὴ τοῦ Προφήτου Ἡλιοῦ ἐπὶ δεσπόζοντος τῆς περιοχῆς ὑψώματος.

Τὸ Μονοδένδριον μέχρι τοῦ 1910, ὡς ἐπληροφορήθη παρὰ τῶν κατοίκων, εἶχε περὶ τὰς 190 οἰκίας. Ἐκ τούτων σήμερον μόνον 90 διατηροῦνται ἐν καλῇ καταστάσει, αἱ δὲ ἄλλαι εἶναι ἐγκαταλελειμμέναι καὶ κατεστραμμέναι ἐν ὄλῳ ἢ ἐν μέρει. Οἱ κάτοικοι τοῦ χωρίου τὸ ἔτος 1928 ἀνήρχοντο εἰς 223, τὸ δὲ 1961 εἰς 104. Ἀντιστοίχως εἰς Βίτσαν κατὰ τὸ 1928 ἦσαν 374 καὶ 183 κατὰ τὸ 1961.

Εἰς τὰς μικρὰς κατὰ τὸ πλεῖστον κοιλάδας τῆς περιοχῆς, σχηματιζομένας μεταξὺ τῶν βουνῶν, καὶ εἰς τὰς κλιτῦς τῶν ὄρέων καλλιεργοῦνται ὀλίγα δημητριακά², τὰ ὁποῖα δὲν ἐπαρκοῦν οὔτε διὰ τὴν ἐντοπίαν κατανάλωσιν. Οἱ κάτοικοι ἀποζοῦν κυρίως ἐκ τῆς κτηνοτροφίας, ἀσκουμένης ὡς οἰκοσῆτον ἀπὸ τοὺς ἐντοπίους καὶ ὁμαδικῶς ἀπὸ τοὺς Σαρακατσάνους. Οἱ νομάδες οὗτοι, οἱ ὁποῖοι ἀρχικῶς ἦσαν «μιστικοὶ» (βοσκοὶ) εἰς μεγάλους κτηνοτρόφους, ἀφοῦ ἀπέκτησαν ἰδικὰ τῶν ποιμνία, ἠγόρασαν οἰκίας εἰς τὰ ὡς ἄνω χωρία ἢ ἔκτισαν νέας ἤδη ἀπὸ τοῦ 1937,

¹ Ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ταύτῃ λέγεται ὅτι ὁ ἐν λόγῳ ναὸς ἐκτίσθη ἐπὶ τῆς βασιλείας δεσπότητος Καρόλου τοῦ δουκὸς ἐν ἔτει 6.920 ἀπὸ κτίσεως κόσμου.

² Οἱ «βρασσερὲς φακὲς» τοῦ Μονοδενδρίου εἶναι ὀνομασταὶ εἰς τὴν Ἡπείρον.

ὅτε ἐγκατεστάθησαν μονίμως ἐνταῦθα¹. Τῆς παλαιότερας νομαδικῆς των ζωῆς δεῖγμα εἶναι 7 καλύβαι των διατηρούμεναι εἰσέτι ἐν καλῇ καταστάσει εἰς Ἄνω Βίτσαν.

Τὰ ἐν λόγῳ χωρία καθημερινῶς ἐπικοινωνοῦν δι' αὐτοκινήτου μὲ τὰ Ἰωάννινα καὶ τὴν Κόνιτσαν. Οἱ κάτοικοι γενικῶς διακρίνονται διὰ τὸν ὑπερήφανον

Εἰκ. 2. Ἄνω Βίτσας.

χαρακτῆρα των, τὸ ἀνήσυχον καὶ ἀποταμιευτικόν των πνεῦμα καὶ τὰ φιλόξενα αὐτῶν αἰσθήματα, ἅτινα ἐμποιοῦν ζωηρὰν ἐντύπωσιν εἰς τοὺς ξένους.

Ἐκ Μονοδενδρίου καὶ Βίτσης εἶχομεν μέχρι τοῦδε τρεῖς μόνον ἐν χειρογράφοις συλλογὰς λαογραφικῆς ὕλης. Ἡ πρώτη, ἢ καὶ σπουδαιότερα, γενομένη εἰς Βίτσαν ὑπὸ Δημ. Σάρρου κατὰ τὸ 1888-1892, φέρει τὸν τίτλον: «Ἡπειρον δημοτικὰ ποικίλα 1893», εἶναι σχήματος 4ον, σύγκειται ἐκ 381 σελίδων καὶ ἀπόκειται εἰς τὸ Κέντρον Ἐρεῦνης τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ὑπ' ἀριθ. 18 (= Κέντρον Ἐρεῦν. τῆς Ἑλλην. Λαογρ., πρῶην Λαογραφ. Ἀρχ. τῆς Ἀκαδ. Ἀθηνῶν, ἀρ. εἰσαγ. χ/φ. 36)². Αἱ ἕτεραι δύο συλλογαί, προερχόμεναι ἐκ Μονο-

¹ Εἰς Μονοδένδριον εἶναι ἐγκατεστημένοι αἱ Σαρακατσάνικαι οἰκογένειαι τῶν *Λαδιαίων*, *Μπαλατσαίων* καὶ *Ραφταίων*, εἰς δὲ τὴν Βίτσαν αἱ οἰκογένειαι τῶν *Λαδιαίων*, *Λουτσαραίων*, *Μπαλατσαίων*, *Μυριοναίων* καὶ *Χαρισαίων*.

² Ἐν τῇ ἀξιολόγῳ ταύτῃ συλλογῇ περιλαμβάνονται ἄσματα 117 (κυρίως κλέφτικα καὶ ληστρικά), ἀποσπάσματα ἄσμάτων 13, δίστιχα 8, παιδικὰ ἄσματα 9, παραδόσεις 9, αἰνίγματα 26, 1 παραμῦθι, εὐτράπελοι τινες διηγήσεις, παιρικαίγματα χωρίων, παροιμίαι καὶ παροι-

δενδρίου και κατατεθειμένα εις τὸ Κέντρον Ἑρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας (πρόην Λαογραφικὸν Ἀρχεῖον) τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, εἶναι αἱ ἑξῆς: 1) Ἀρ. χφ. 2266 (*Σάββα Θεοδώρου*, «Παραδόσεις Χριστουγεννιάτικες», Μονοδένδρι Ζαγορίου 1951, σχ. 8ον, σελ. 19)¹. 2) Ἀρ. χφ. 2296 (*Ἀνδρέα Θεμελῆ*, «Λαογραφικὸν ὕλικὸν ἐκ τῆς κοινότητος Μονοδενδρίου Ζαγορίου καὶ γενικῶς ἐκ τοῦ Ζαγορίου καὶ Ἠπείρου» 1959, σχ. 4ον, σελ. 75)². Ἐπίσης εἶναι γνωστὰ εἰς ἡμᾶς καὶ τινὰ σχετικὰ δημοσιεύματα, ἀναφερόμενα εἰς τὴν λαογραφίαν τῶν ἐν λόγῳ χωρίων³.

Εἶναι εὐνόητον ὅτι ἐκ τῶν χειρογράφων συλλογῶν καὶ δημοσιευμάτων τούτων δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ σχηματίσῃ τις πλήρη γνῶσιν τοῦ ἐν γένει λαϊκοῦ πολιτισμοῦ καὶ τοῦ κατὰ παράδοσιν βίου τῶν χωρίων τούτων. Ἄς σημειωθῇ π.χ. ὅτι μέχρι τοῦδε ἐκ τῆς περιοχῆς ταύτης οὐδεμίαν εἴχομεν ἠχογράφησιν μουσικῆς δημώδους ἔξματος ἢ ἄλλου τινὸς λαογραφικοῦ στοιχείου. Ὅθεν, πρὸς πλήρωσιν

μῶδεις ἐκφράσεις, ἐπῳδαί, εὐφρολογήματα, παρηχήσεις, λογοπαίγνια, καθαρογλωσσήματα, εὐχαί, ἀρά, ὄνειρα καὶ ἐξηγήσεις αὐτῶν, γλῶσσα νηπίων, ὀνόματα φυτῶν, ζῳῶν, λεξιλόγιον μετὰ γλωσσικῶν παρατηρήσεων καὶ εἰδήσεις περὶ δεισιδαιμόνων δοξασίων καὶ δημῶδους λατρικῆς. Εἰς τὸ λεξιλόγιον περιέχεται καὶ ποικίλον λαογραφικὸν ὕλικὸν ἐκ στίχων ἔξματων, διατίχων, παροιμιῶν, ὕβρων, ἀπειλῶν, ἀρῶν, εὐχῶν καὶ ἐθίμων.

¹ Περιέχει 8 παραδόσεις περὶ Καλικαντζάρων, ἑθιμὰ τινὰ καὶ δεισιδαίμονας δοξασίας.

² Περιέχει εἰδήσεις περὶ λαϊκῆς λατρείας μετὰ τινῶν ἔξματων, τοπωνύμια, εἰδήσεις σχετικὰς μὲ τὸν γάμον, τὰς δεισιδαίμονας δοξασίας, παιδικὰ ἔξματια, ἔξματα 3, εὐχάς, ἀράς, ἐκτενὲς λεξιλόγιον, παραμύθια 2, παρωνύμια, εὐτραπέλους διηγήσεις, ἔγγραφα τοῦ 19ου αἰ. καὶ παροιμίας. Ἄς σημειωθῇ ὅτι αἱ παροιμίαι δὲν εἶναι 308, ὡς ὁ συλλογεὺς ἀναφέρει, ἀλλὰ πολὺ ὀλιγώτεραι, διότι μετὰξὺ αὐτῶν παρεμβάλλονται ἠριθμημένα δοξασία καὶ ἑτέρα ἀντι-παροιμιῶν λαογραφικῆ ὕλη.

* 1. *Πέτρος Γιαννακός*, Οἱ βλάχοι στὰ βουνὰ τὰ Ζαγορίσια. Ἠπειρ. Ἑστία, ἔτ. 3, Ἰωάννινα 1954, σ. 693-697.

2. *Δημ. Σ. Λάνος*, Στοιῦ Βίκου τῆ χαράδρα, Ἀθῆναι 1961.

3. *C. Höeg*, Les Saracatsans, τόμ. I-II, Paris-Copenhagen 1925-1926, ἐνθα καὶ παλαιότερα βιβλιογραφία.

4. *Georges B. Kavadias*, Pasteurs-nomades méditerranéens. Les Saracatsans de Grèce, Paris 1965. (Collections Sciences Humaines Appliquées).

5. α) *Δ. Μ. Σάργος*, Λεῖψανα τῆς λατρείας τοῦ Λίνου καὶ Ἀδώνιδος ἐν Ἠπείρῳ. Δελτ. τῆς Ἱστορ. καὶ Ἐθνολ. Ἑταιρ. τῆς Ἑλλ., τόμ. Ε', ἐν Ἀθήναις 1900, σ. 347-351. β) Τοπωνυμικὸν Βίτσης καὶ Μονοδενδρίου τοῦ Ζαγορίου. Ἠπειρ. Χρον., ἔτ. 12, 1937, σ. 190-204.

6. *Β. Κ. Σκαφιδᾶς*, Οἱ Σαρακατσαναῖοι. Ἠπειρ. Ἑστία, ἔτ. 4, 1955, σ. 782-792, 892-900, 1004-1010, 1101-1107, ἔτ. 5, 1956, σ. 56-62, 151-157, 276-279, 356-362, 458-465, 564-570.

7. *Ἀγγελικὴ Χατζημιχάλη*, Σαρακατσάνοι, τόμ. Α' καὶ Β', Ἀθῆναι 1957.

υπάρχοντος κενού ἐπεδίωξα νὰ συλλέξω ἑνταῦθα καὶ ἐρευνήσω ποικίλον ὕλικόν, τὸ ὁποῖον κατέγραψα εἰς 323 σελίδας, σχήματος 8ου μεγάλου, καὶ κατέθηκα ἐν χειρογράφῳ εἰς τὸ Κέντρον Ἐρεύνης τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ὑπ' αὐξ. ἀριθ. 3014¹.

Ἡ ὅλη αὕτη περιλαμβάνει ἄσματα 77, παραδόσεις 65, παροιμίας 82, 1 παραμῦθι, ὀλίγας ἀράς καὶ εὐχὰς καὶ ποικίλας εἰδήσεις περὶ λαϊκῆς κατοικίας, ἐπιπλῶν καὶ σκευῶν, κυνηγετικοῦ, ἀλιευτικοῦ καὶ μελισσοκομικοῦ βίου, κοινωνικῆς ὀργανώσεως, γάμου, τελευτῆς, μαγικῶν καὶ δεισιδαιμόνων δοξασιῶν, μαντικῆς, ἀστρολογίας, μετεωρολογίας, δημόδους ἱατρικῆς, λαϊκῆς λατρείας, μουσικῆς, μουσικῶν ὀργάνων καὶ χορῶν. Πρὸς τούτοις ἐγένετο ἠχογράφησις τῆς μουσικῆς 57 ἄσματων καὶ χορῶν ἐπὶ 6 ταινιῶν μαγνητοφώνου, τύπου Butoba, καὶ ἐλήφθησαν ὑπὲρ τὰς 30 φωτογραφίαι λαογραφικῶν ἀντικειμένων καὶ πληροφορητῶν μου.

Ἐκ τοῦ ὕλικου βίου τοῦ λαοῦ τοπικὴν ἰδιομορφίαν παρουσιάζει ἡ λαϊκὴ κατοικία, ἣτις εἶναι πλατυμετώπου μορφῆς, σχήματος τετραγώνου ἢ ὀρθογώνου καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον διώροφος. Ἐν Μονοδενδρίῳ ὑπάρχει καὶ ἡ τριώροφος οἰκία τῆς οἰκογενείας Τσαντή. Καὶ ἐδῶ, ὅπως εἰς τὰ ἄλλα χωρία τοῦ Ζαγορίου², αἱ οἰκίαι περιβάλλονται μὲ ὑψηλοὺς τοίχους καὶ εἶναι ἐκτισμέναι ἐπὶ τῇ βίψει κανονικοῦ ρυμοτομικοῦ σχεδίου. Οὕτως «ἡ δξώπορτα τῆς αὐτῆς ἀπαγορεύεται νὰ βγῆ ὄξω ἀπὸ τῆ ρυμοτομικῆ γραμμῆ». (X/φον, ἀρ. 3014, σ. 184). Ὅλοι «οἱ δρόμοι εἶναι στρωμένοι μὲ πλάκες. Στὸ κέντρο καὶ κατὰ μῆκος τοῦ δρόμου εἶναι τὸ γκαλντερίμι (σοκάκι γκαλντερίμ³) μὲ μαῦρες πλάκες καὶ διαζώματα μὲ ἄσπρες σὲ κανονικὰς ἀποστάσεις, πού ὑπερέχουν ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τοῦ γκαλντεριμοῦ, γὰ νὰ μποροῦν νὰ βαδίζουσι τὰ ζῶα, πού εἶναι καλλιγωμένα». (X/φον, σ. 184). Εἰς τὰς παλαιότερας οἰκίας «οἱ τοῖχοι εἶναι χτισμένοι χωρὶς συνδετικὴ οὐσία. Καὶ ἀντὶ γιὰ τὸ σημερινὸ σινὰξ εἶχαν ξύλα μαδέρια σὲ ὅλο τὸ μῆκος τοῦ τοίχου». (X/φον σ. 184, 185). Ἐν Μονοδενδρίῳ «κάθε σπίτι ξεχωρίζει ἀπὸ τ' ἄλλο» (X/φον, σ. 195) ὡς πρὸς τὸ

¹ Ἐπιθυμῶ καὶ ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης, ὅπως ἐκφράσω τὰς θερμὰς μου εὐχαριστίας πρὸς τοὺς κ. Βασίλειον Ἀναστασιάδην, Νομάρχην Ἰωαννίνων, Σπυριδῶνα Κατσαδήμαν, δήμαρχον Ἰωαννίνων ἐκ Μονοδενδρίου, Βασίλειον Παπαγεωργίου, ἰδιοκτήτην τοῦ ταξιδιωτικοῦ ἐν Ἰωαννίνοις Πρακτορείου «Ἡ Δωδώνη», Σάββαν Θεοδώρου, δημοδιδάσκαλον, Εὐρυμέδ. Ρίζον καὶ Εὐθαλίαν Βάλλα ἐκ Μονοδενδρίου, Χρ. Σάρρον, Χρ. Παπαρρούσην, Ἰπολύτην Σάρρον, Ἰπολύτην Κεφάλαια καὶ Ἀλεξάνδρον Ζωίδου ἐκ Βίτσης, ὡς καὶ πάντας τοὺς πληροφορητὰς μου, οἵτινες μετὰ προθυμίας συνέβαλον εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῆς λαογραφικῆς μου ἐρεύνης.

² Βλ. Α. Β. Οἰκονομίδην, ἐν Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχ., τόμ. 15 καὶ 16 (1962/63), ἐν Ἀθήναις 1964, σ. 326-29.

σχῆμα, τὸ μῆκος καὶ πλάτος τῆς αὐλῆς, τῶν δωματίων καὶ τὴν ὑπαρξίν μαγαζιοῦ (εἴδους ἀποθήκης) κ. ἄ., ἐνῶ εἰς τὸ χωρίον Σουδενὰ εἶναι σχεδὸν ὁμοίου τύπου. Ἐν Μονοδενδρίῳ καὶ Βίτση ἐπίσης «τὰ νταβάνια τῆς σάλας καὶ τοῦ μαντζάτου τοῦ ἰσογείου καὶ τοῦ δευτέρου πατώματος ἦταν τὶς περισσότερες φορὲς διακοσμημένα μὲ διάφορα σχέδια πολύχρωμα. Στὸ κέντρο ὑπῆρχαν ὠραῖες ροζέτες, κύκλοι, τρίγωνα, πολύγωνα κ.ἄ. Σὲ πολλὰ σπίτια οἱ τοῖχοι τῶν μαντζάτων εἶναι ζωγραφισμένοι μὲ νερομπογιές». (X/φον, σ. 200).

Ἐντὸς τῶν οἰκιῶν ἀξιόλογον διαφέρων παρουσιάζουν τὰ ποικίλα οἰκιακὰ σκεύη, τὰ ὁποῖα συγκεντρούμενα θὰ ἠδύναντο νὰ πληρώσουν 2-3 μεγάλας αἰθούσας λαογραφικοῦ μουσείου, ὡς εἶναι π.χ. τὸ ἀμπάρι, ἡ πούτινα, τὰ καρδάρια, τὰ βαένια, ἡ ντρομπολίτσα, τὸ ντρομπουλόξυλο, ἡ φ'τσέλα, ἡ γκιούμα, τὸ γκιούμι, ὁ μαστραπός, τὸ λαένι, τὸ τσ'κάλ', τὸ σουραϊ, τὸ λαδερό, τὰ καζάνια, ἡ πλάκα, ὁ καρβελός, τὸ καδί, ὁ μασ'άς, ἡ ἄρκλα, ἡ πινακωτή, τὸ κλεῖσμα, τὸ σκαφίδ', ἡ ξύστρα ἢ γαϊδάρα, ὁ κλίτσος, τὰ κακάβια, ὁ φεγγίτ'ς, ἡ μπινιότια, τὸ ἀρβάλι, τὸ σ'νί, ὁ νταβάς, τὸ τεψί, τὸ τσιγγέλ', ὁ σοῦκλος, τὸ ρόμπολο, ἡ γαβάθα, τὸ σαχάνι, τὸ σάνι, ἡ λίμπα, ἡ λιγκέρα, τὰ μπρικολίενα κ.ἄ. (X/φον, σ. 112-116).

Ἀπὸ τοὺς βίους τοῦ λαοῦ ὁ κυνηγετικὸς ἦτο παλαιότερον λίαν ἔντονος εἰς τὴν περὶ τὴν χαράδραν τοῦ Βίκου περιοχὴν. Χαρακτηριστικοὶ εἶναι οἱ τρόποι κυνηγίου τῆς πέρδικος. Ὁ ἐν Μονοδενδρίῳ Βασίλειος Στύλος, ἐτῶν 80, διηγεῖται τὰ ἑξῆς: «Ἐγὼ πρὶν τὸ 1910 εἶχα μπαϊράκι (περδικοπάνι) ἀπὸ τὸν πατέρα μου κ' ἐκυνηγοῦσα τὶς πέρδικες. Τς ἔπαιρν' ὁ διάλογος τὸν πατέρα. Δὲν ἔμενε ποδάρι ἀπὸ δαῦτες. Τὸ μπαϊράκι ἦταν πανὶ μὲ ζωγραφισμένες πέρδικες. Ὅταν πήγαινες στὸ μέρος ποὺ κελαιδοῦσαν, πρὶν νὰ φέξῃ, μὲ τὸ μπαϊράκι ἀνοιγμένο, ὅταν τὸ ἴβλεπαν αὐτές, σταματοῦσαν, σαστίζανε καὶ τότες προχωρῶντας μὲ αὐτὸ μαζεύονταν αὐτές καὶ πρόσεχαν τὸ παννί. Ἀπὸ μιὰ τρύπα τοῦ πανιοῦ περνοῦσε ἡ κἀνή τοῦ τουφεκιοῦ, ἀπὸ μιὰ ἄλλη τρύπα μικρότερη ἔβλεπες καὶ σκόπευες. Δὲν ἔπρεπε ἡ πέρδικα νὰ ἰδῆ τὰ χέρια ἢ τὰ μάτια τοῦ κυνηγοῦ. Ὅταν ἦταν μαζεμένες πολὺ κοντά, σκότωνες ἀρκετές». (X/φον, σ. 16-17). Ἄλλος τρόπος κυνηγίου αὐτῶν εἶναι «τὸ στήσιμο πλακῶν», ὡς καὶ τὸ «στήσιμο κλουβιοῦ μὲ θηλυκὰ πέρδικα μέσα σὲ χαμόκλαδα». Ἄλλοτε πάλιν «τὶς πιάναμε, ἀφοῦ τς ρίχναμε ἀλεύρι βρεγμένο στὸ κρασί». (X/φον, σ. 17, 18).

Οἱ ὡς ἄνω τρόποι κυνηγίου τῆς πέρδικος εἶναι, φαίνεται, πολὺ παλαιῶν χρόνων. Ὁ Φ. Ἰ. Κουκουλὲς γράφει τὰ ἑξῆς: «Οἱ (βυζαντινοὶ) συγγραφεῖς συχνὰ ὀμιλοῦσι περὶ παγίδων, δι' ὧν συνελαμβάνοντο τὰ πτηνά, χωρὶς νὰ μᾶς διασαφηνίζωσιν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, τί εἶδους ἦσαν αἱ παγίδες αὗται. Πάντως εἰς ταύτας καταλεκτέα ἢ ἐντὸς κλωβῶν παρὰ τὰ λίνα ἢ τὰ ἱξόβεργα τοποθέτησις πτηνῶν, τὰ

ὅποια προσεῖλκον τὰ σύννομα διὰ τοῦ ἄσματος τῶν, ὡς καὶ αἱ ἱξόβεργαι»¹. Κατὰ δὲ τὸν Ἀνατόλιον «συνελάμβανον εὐχερῶς πέρδικας, ρίπτοντες εἰς αὐτὰς ἄλευρον βεβρεγμένον μὲ οἶνον»². Καὶ «τὸ κυνήγι λαγῶν, κουναβιῶν κ.ἄ. μὲ καρτέρι» (χ/φον, σ. 19-20) ἀναφέρεται ἤδη ἀπὸ τοῦ 12ου αἰ³.

Ἐκ τοῦ μελισσοκομικοῦ βίου σημαντικὸν εἶναι τὸ πλῆθος τῶν λέξεων, ἐκ τῶν ὁποίων ἀρκεταὶ εἶναι ἀρχαιοπινεῖς (χ/φον, σ. 93-100).

Ἐρχόμεθα εἰς τὴν ἐξέτασιν στοιχείων τινῶν τοῦ πνευματικοῦ βίου τοῦ λαοῦ. Ἐκ τῶν συλλεχθέντων ἁσμάτων διεπίστωσα ὅτι ὀλίγα πλέον ἀκριτικὰ διατηροῦνται εἰς τὴν λαϊκὴν μνήμην, ἐνῶ ἀρκεταὶ παραλογαὶ ἄδονται ἀκόμη. Ὅταν ἡ διασκέδασις γίνεται χωρὶς μουσικὰ ὄργανα, τότε τραγουδοῦν παλαιότερα τραγούδια. Ἡ μελωδία εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτὰς ἀντιπροσωπεύει γνησίως τὴν παράδοσιν τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ. Ἀντιθέτως, ὅταν λαμβάνουν μέρος ὀργανοπαίχται, ἀκούονται περισσότερον νεώτερα ἄσματα. Ἡ μουσικὴ τῶν ὀργάνων, ὅπως μοῦ ἔλεγον οἱ γεροντότεροι, δὲν εἶναι πάντοτε «ἡ παλαικὴ», διότι κάποτε οἱ ὀργανοπαίχται προσθέτουν καὶ προσωπικὰ στοιχεῖα εἰς τὰς ἐκτελέσεις τῶν δημοτικῶν μελωδιῶν, ἰδίᾳ τῶν «ὀργανικῶν». Οἱ βιολιτζῆδες ἐπηρεάζονται συνήθως ἀπὸ τὴν μουσικὴν τῶν ἀστικῶν κέντρων καὶ τοῦ ραδιοφώνου.

Τὰ μουσικὰ ὄργανα τῶν ἐπαγγελματιῶν ὀργανοπαικτῶν εἶναι: *κλαρίνο*, *βιολί*, *λαβοῦτο* καὶ *νταϊρές* (ντέφι). Οἱ ποιμένες παίζουν κυρίως *τζαμάραν* καὶ *τζοράν*. Τὸ τελευταῖον τοῦτο ὄργανον «εἶναι κοντύτερον ἀπὸ τὴ τζαμάρα». Οἱ βιολιτζῆδες μετὰ τῶν μουσικῶν τῶν ὀργάνων λέγονται «τὰ ὄργανα», ὡς εἰς τὴν φράσιν: «ἔρθαν τὰ ὄργανα» ἢ «ἔρθαν τὰ ὄργανα». Ἡ ὁμὰς αὐτῶν λέγεται «*ζύα βιολιά*». Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν «*κλαριτζή*», ἠμποροῦν καὶ οἱ ἄλλοι νὰ τραγουδοῦν, ἂν εἶναι καλλιφωνοί. Ἐν Μονοδενδρίῳ μέχρι τοῦ 1940 ὑπῆρχον πολλοὶ βιολιτζῆδες. Σήμερον οὐδεὶς ἐντόπιος ἀσκεῖ τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ὀργανοπαίχτου. Εἰς τὰς πανηγύρεις καὶ τοὺς γάμους βιολιτζῆδες ἔρχονται ἐνταῦθα ἀπὸ ἄλλα χωρία τοῦ Ζαγορίου, τὴν Βίτσαν, τὰ Σουδενὰ καὶ τὸ Τσερβάρ (Ἐλαφότοπον). Ἐκ τῶν βιολιτζῆδων τῶν Ζαγοροχωρίων οἱ Δημ. Γκάγκας, Γρηγόρ. Καψάλης, Τάσος Χαλκιᾶς, Κώστας Χαρισιάδης παίζουν κλαρίνον, οἱ Δημ. Γκανάς, Κωνστ. Καψάλης, Πολυχρ. Χαλκιᾶς βιολί, οἱ Φώτ. Χαλκιᾶς, Γεώργ. Τράκης, Σπυρ. Καψάλης λαβοῦτον, ὁ Γεώργ. Τράκης κιθάραν, οἱ δὲ Μάρκος Μιχαὴλ καὶ Χρ. Καψάλης ἢ Ζούλης νταϊρέν.

¹ Ἄλλ' ἄς ἐπανέλθωμεν εἰς τὰ ἄσματα. Τὰ γαμήλια τραγούδια εἶναι πολλὰ

¹ Φ. Ἱ. Κονκουλέ, Βυζαντ. βίος καὶ πολιτισμὸς, τόμ. Ε', ἐν Ἀθήναις 1952, σ. 400-401.

² Ἐνθ' ἄν., σ. 405.

³ Ἐνθ' ἄν., σ. 410.

καὶ ποικίλα. Κατὰ τοὺς γάμους ἄδονται καὶ πολλὰ παλαιὰ ἔρωτικά. "Ἄλλοτε τραγουδοῦν ἄνευ συνοδείας μουσικῶν ὀργάνων καὶ ἄλλοτε τῇ συνοδείᾳ τούτων. Οἱ ἄδοντες εἶναι τὸ μὲν ἐκ τῶν παρακαθημένων εἰς τὴν γαμήλιον τράπεζαν, τὸ δὲ ἐκ τῶν ὀργανοπαικτῶν. Κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ Ἁγίου Λαζάρου ἄδονται τὰ κυρίως «λαζαρικά» μετὰ τῶν ἐπαινετικῶν διὰ τὰ διαίφορα μέλη τῆς οἰκογενείας (χ/φον σ. 216 - 237). Τὰ ἄσματα αὐτὰ ἔχουν πολλὴν ὁμοιότητα μὲ ἀνάλογα ἐξ ἄλλων περιοχῶν τῆς Ἡπείρου, ὅπως π.χ. δύναται τις νὰ διαπιστώσῃ ἐκ προχείρου ἀντιβολῆς τῶν κειμένων τοῦ χειρογράφου μου πρὸς τὰ δημοσιευθέντα ὑπὸ Κ. Διαμάντη¹.

Εἰς τὴν Βίτσαν περισσότερον, εἰς τὸ Μονοδένδριον ὀλιγώτερον, ἄδονται ἀκόμη σήμερον πολλὰ «κλέφτικα» καὶ «ληστρικά». Φαίνεται ὅτι τοῦτο συνηθίζετο ἐντονώτερον κατὰ τὸ παρελθόν, διὸ καὶ ὁ Δ. Σάρρος εἰς τὴν ἀνωτέρω κατὰ τὸ 1888 - 1892 γενομένην λαογραφικὴν συλλογὴν του ἐκ τῶν 117 καταγραφέντων ὑπ' αὐτοῦ ἡμάτων τὰ περισσότερα εἶναι «κλέφτικα» καὶ «ληστρικά».

Τὰ ὑπ' ἐμοῦ ἠχογραφηθέντα ἄσματα εἶναι κυρίως γαμήλια, κλέφτικα, ἔρωτικά, παιδικὰ καὶ «ὀργανικά». Μὲ ἰδιαιτέραν ἱκανοποίησιν ἀναφέρω ὅτι ἐπέτυχον νὰ συναντήσω εἰς Βίτσαν συγκρότημα ὀργανοπαικτῶν κατὰ τὸν ἐκεῖ τελεσθέντα γάμον τοῦ Νικολάου Καραγιώργου μετὰ τῆς Σωτηρούλας Λίντα (24 Ἰουλίου 1966) καὶ κατέγραψα εἰς ταινίας μινητοφώνου ἀρκετὰ γαμήλια καὶ χορευτικὰ τραγούδια. Εἶναι ἔτι ἄξιον σημειώσεως ὅτι τὸ ἐν λόγῳ συγκρότημα ἀπηρτίζετο ἀπὸ τοὺς ἀδελφοὺς Καψάλη, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ Γεώργιος καὶ ὁ Γρηγόριος ἔπαιζαν κλαρίνο, ὁ Κωνσταντῖνος βιολί, ὁ Σπυρίδων λαβούτο καὶ ὁ Χρῖστος ντέφι.

Ἐκ τῶν χορῶν κυριώτερος εἶναι ὁ *τσάμικος*, τὸν ὁποῖον σύρει ὁ πρῶτος ἐκ τῶν χορευτῶν. Οἱ ἄλλοι σχεδὸν παραμένουν ἐπὶ τόπου βηματίζοντες. Πολλάκις ὁ πρῶτος παραγγέλλει εἰς τὰ ὄργανα νὰ παίξουν τὸ τραγούδι τῆς ἀρεσκείας του. Οὗτος συγκεντρώνει ὅλων τῶν παρισταμένων τὴν προσοχὴν. Γνωρίζων ἀπὸ τῆς παιδικῆς του ἡλικίας τὸν χορὸν, εὐθὺς συλλαμβάνει τὸν ρυθμὸν τῶν μουσικῶν ὀργάνων. Αἱ κινήσεις, τὰ πατήματα καὶ τὰ στριφογυρίσματά του διακρίνονται διὰ τὴν ἄνεσιν, τὸ ἀνεπιτήδευτον καὶ τὴν ποικιλίαν. «Τὴν διαδοχικὴν ροὴν τῶν κινήσεων, ἔγραφεν ὁ ἀκαδημαϊκὸς Κ. Ρωμαῖος, δὲν διακόπτει οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον ἐμπόδιον, συστολή, προσπάθεια ἐπιδεικτικὴ ἢ ὑποψία αὐτοθανασμοῦ. Καὶ τότε μὲ τὴν αὐξανομένην ζωηρότητα ὁ χορευτὴς γεμίζει τὸ στῆθος μὲ παλλόμενον μένος καὶ ἐνθουσιάζεται. Εἶναι ὡς νὰ ἔπεσεν εἰς τοὺς κόλπους ἄλλης ζωῆς, τῆς πρωταρχικῆς ἐκείνης ἐνστιγματικῆς ζωῆς, ποὺ ἐνεργεῖ μὲ θαυμασίαν ἀπλότητα καὶ ἐπιτυχίαν.

¹ Κ. Διαμάντη, Τὰ τραγούδια τοῦ Λαζάρου στῆ Νησίστα τῶν Τζουμέρκων, Αἰξωνή, ἔτ. Α' - Β', Ἀθήναι 1950/51, σ. 137 - 143.

Τὸν ἐνθουσιασμόν του τοῦτον θὰ συμμερισθῆ καὶ ὁ ἔμπειρος θεατῆς, πού ἀκίνητος θὰ ἐκτελεῖ σιωπηρῶς μέσα του τὸν αὐτὸν χορὸν καὶ θὰ τὸν αἰσθάνεται. Ἄλλη κατανόησις δὲν ὑπάρχει»¹.

Καὶ αἱ γυναῖκες χορεύουν θαυμάσια τσάμικο. Ἐκ τῶν τραγουδιῶν, πού αὐταὶ προτιμοῦν, εἶναι ἡ *Βασιλαρχόντισσα*, ἡ *Τριανταφυλλιά*, ἡ *Γράβα*, ἡ *Φράσα*, ὁ *Σαμαντάκας*, ὁ *Κωνσταντῆς* (ἀκριτικόν), ὁ *Γρίβας*, τὰ *Σάλωνα*, τὸ *Μπεράτι*, ὁ *Διούλιος*, ὁ *Ἄιτός*, τὸ *Πάπιγγο*, ὁ *Κατσαντώνης* κ.ἄ. Ὁ *Ζαγορήσιος* χορὸς εἶναι καὶ αὐτὸς τσάμικος, ἀλλὰ διαφέρει τοῦ κυρίως τσάμικου εἰς τὰ πατήματα καὶ τὰς κινήσεις τῶν χορευτῶν. Ἄλλος χορὸς εἶναι ὁ *συρτός* μὲ τὰ τραγούδια: «*Ἐνα νερό, κυρὰ Βαγγελιώ, Ἔχε γειά, καμμένη κόσμο, Ἔπεσ' ἀπ' τὸ δέντρο, κερὰ Γιώργα, Πᾶμε στὸ λόγγο γιὰ ξύλα* κ.ἄ. Ὁ Ἀρβανίτικος χορὸς χορεύεται ἀπὸ τοὺς τσαμηδες, συνηθίζεται δὲ καὶ ἐνταῦθα. Εἶναι πολὺ ἀργός, ὡς π.χ. ἡ *Γκάιντα*, ὁ *Μπιρμπίλης* κ.ἄ. Ὁ *Πωγωνήσιος* ἦλθεν εἰς τὸ Ζαγόρι ἀπὸ τὸ Πωγώνι. Ἔχει ὠραῖον σκοπὸν καὶ παίζεται ἀπὸ τὰ ὄργανα. Παλαιότερον «δὲν εἶχε λόγια. Στὰ τελευταῖα χρόνια οἱ βιολιτζῆδες τοῦ Πωγωνιοῦ βγάλαν καὶ τραγούδια, πού λέν, ὅταν παίζουν τὰ ὄργανα». Ἄλλος χορὸς εἶναι ἡ «*Καραμπεριά*, πού ἦρθε στὸ Ζαγόρι ἀπὸ τὰ Καμποχώρια Ἰωαννίνων». Ὁ χορὸς *στά δύο λέγεται βαρὺ στρωτό*, ὡς π.χ. «*Μπαίνω μέσ' στ' ἀμπέλι*», «*Ἀμπέλι μου, πλατύφυλλο*» κ.ἄ. Αἱ παραλογαὶ «*τοῦ γεφυριοῦ τῆς Ἀρτας*», «*τῆς Βδοκιάς*» (νεκροῦ ἀδελφοῦ) κ.ἄ. δὲν χορεύονται, ἀλλὰ «τραγουδιοῦνται σὲ κέφι στὴν τάβλα» καὶ λέγονται «*τοῦ τραπεζοῦ*». Εἰς τὰ τραγούδια «*τοῦ τραπεζοῦ*» ἔχουν διαφόρους σκοπούς, ὅπως εἰς τὰ τσάμικα καὶ εἰς τοὺς συρτούς. Ὅλα αὐτὰ δὲν ἄδονται μὲ ἓνα σκοπὸν, ἀλλὰ «μὲ διάφορους ἠχοὺς, ὅπως καὶ στὴν ἐκκλησία» (χ/φον, σ. 32-34).

Ἐκ τῶν εἰς τὸν προφορικὸν λόγον κυκλομμένων παραδόσεων² περισσότερον γνωσταὶ καὶ διαδεδομένα εἶναι: Α') Αἱ ἀναφερόμεναι εἰς θησαυροὺς ἐν συσχετισμῷ κάποτε μὲ τὸ τοπωνύμιον *Μονοδέντρι*. Ὁ θησαυρὸς λέγεται *βλεσίδι*³. Ἴδου π.χ. τί διηγοῦνται περὶ τούτου: «*Στὸ παιρικὸ σπίτι τοῦ Σεμιτέλου*⁴ ὁ ἀνιγίος του

¹ Κ. Ἀ. Ρωμαίων, Μικρὰ μελετήματα, Θεσσαλονίκη 1955, σ. 216.

² Κατέγραφα 65 ἐκ Μονοδενδρίου καὶ Βίτσης εἰς τὰς σελ. 13, 21 - 30, 51 - 55, 85, 88, 107 - 109, 142 - 147, 148, 151 - 168 τοῦ χ/φου μου.

³ Ἡ λ. ἐτυμολογεῖται κατὰ μὲν τὸν Γ. Χατζιδάκιν (Ἀθηνᾶ, τόμ. 38, 1936, σ. 6) ἐκ τοῦ ἀρχαίου οὐσιαστικοῦ *βλέσις* κατὰ τύπον ὑποκοριστικόν, κατὰ δὲ τὸν Β. Φάβην (Λεξικογρ. Ἀρχ., τόμ. Ε', 1918/20, σ. 179 κ. ἐξ.) ἐκ τοῦ μεσαιων. οὐσιαστ. *βλησίδιον*. Βλ. καὶ Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσεις, τόμ. Β', 1904, σ. 1003.

⁴ Τοῦ Δημητρίου Σεμιτέλου, ἄλλοτε καθηγητοῦ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

ὁ Γιάννης ὁ Σεμιτέλος τοῦ εἶπαν στο χωριό (Μονοδέντρι) ὅτι στο σπίτι του ὑπάρχει βλεσίδι. Καὶ τότε αὐτὸς ἔφερε ἕναν Ἄρβανίτη κ' ἔσφαξαν μιὰ μαύρη κόττα. Ὁ Ἄρβανίτης κοίταξε τὸ στηθάμι τῆς κόττας καὶ βρῆκε τὸ βλεσίδι». (Χ/φρον, σ. 24).

Ἡ θυσία ζῶου πρὸς εὔρεσιν θησαυροῦ εἶναι γνωστὴ καὶ εἰς πολυπληθεῖς ἄλλας ἐξ ἄλλων ἑλληνικῶν τόπων παραδόσεις. Εἷς τινες ἀναφέρονται μεταβολὴ ἀνθρωποθυσίας εἰς θυσίαν ζῶου καὶ ἄλλοι τρόποι εὐρέσεως θησαυροῦ¹. Ἡ δὲ μαντικὴ παρατήρησις τοῦ στηθαμιοῦ τῆς ὄρνιθος εἶναι συναφῆς πρὸς τὰ εἰς ἄλλας παραδόσεις *σουμάδια*, ποὺ πρέπει νὰ διαγνώσῃ ὁ θησαυροθήρας, διὰ νὰ δυνηθῆ ἄνευ βλάβης νὰ γίνῃ κάτοχος τοῦ θησαυροῦ.

Β') Αἱ σχετικαὶ πρὸς τοὺς Καλικαντζάρους. Τὰ δαιμονικά ταῦτα ὄντα τοῦ δωδεκαήμερου φέρονται ἐνταῦθα ὑπὸ τὰ ὀνόματα: *καπούρια*, *κατσόενα*, *μπέγκια*, *ντουμπέργκαλα*, *τζίνια*. Ἐκ τούτων ἡ συνηθεστέρα ὀνομασία αὐτῶν εἶναι *ντουμπέργκαλα*². Αὐτὰ «σὰν ἄλογα ἔχουν οὐρές», ἀλλὰ «ἔχουν καὶ κέρατα». Ἄλλοι λέγουν ὅτι «εἶναι γυμνά, μαῦρα, τὰ πόδια τους εἶναι σὰν τὰ πόδια τῆς μούμιαις μὲ μεγάλα καὶ γαφερὰ νύχια». Μερικοὶ διηγοῦνται ἐπίσης ὅτι τὰ εἶδαν «νὰ τσουκανοῦν τὴν πόρτα καὶ νὰ βγάζουνε φοιτῆς ἀπὸ τὸ στόμα καὶ ἀπὸ τὰ πόδια», ὅτι «πηγαίνουν ὅλα μαζί καὶ ἔχουν γιὰ ἀρχηγό τους ἕνα μεγαλύτερο ἀπ' ὅλα, τὸν κουτσό»³. Ἐπίσης ὅτι «πειράζουν τ' ἀβάπτιστα καὶ τὶς λεχῶνες». Ὅταν «κράξῃ ὁ μαῦρος πέτνος τὰ Φῶτα καὶ φεύγουν τὰ ντουμπέργκαλα», λέγουν ἐν Βίτση: «Φορτώστε νὰ φορτώσωμε, | γιὰτὶ μᾶς πῆρ' ἡ μέρα | θὰ περβαθῆς ὁ πρίφτης | μὲ τὸ «ἐν Ἰορδάνη», | μὲ τὴν πουρδὴ στο σάνι (σαχάνι). | Μᾶς ἔβρεξε, μᾶς ἄγιασε | καὶ μᾶς ἐξεμάτισε | μὲ τὴν ἁγιαστούρα του | καὶ μὲ τὴν πλαστήρα του»⁴.

Ὅλαι αἱ ἐν Μονοδενδρίῳ καὶ Βίτση περὶ Καλικαντζάρων παραδόσεις τονίζουν τὴν μιαντικὴν αὐτῶν δρᾶσιν εἰς τὴν οἰκίαν. Τὰ ἀβάπτιστα καὶ αἱ λεχῶνες ὑφίστανται τὴν κακὴν αὐτῶν ἐπήρειαν. Πρόκειται περὶ νεκρικῶν δαιμόνων καὶ ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται ἡ ἐν λόγῳ δρᾶσις των⁵.

¹ Βλ. Γ. Ἄ. Μέγα, Παραδόσεις περὶ θησαυρῶν, Λαογραφ., τόμ. Δ', 1913, σ. 32.

² Βλ. τὰ ποικίλα ἐξ ἄλλων ἑλληνικῶν τόπων ὀνόματα αὐτῶν εἰς Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσεις, τόμ. Β', 1904, σ. 1242 - 1246.

³ Βλ. καὶ Κέντρον Ἑρεῦνης Ἑλληνικῆς Λαογραφίας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (πρῶην Λαογραφ. Ἀρχ.), ἀριθμ. χ/φου 2266, σ. 3 - 4. (Σάββα Θεοδώρου, «Παραδόσεις Χριστουγεννατικῆς» ἐκ Μονοδενδρίου Ζαγορίου, 1951). Ἐφεξῆς ΚΛ.

⁴ Πρβλ. ΚΛ. ἀρ. 2296, σ. 19. (Ἄνδρ. Θεμελῆ, Λαογραφικὴ ὕλη ἐκ τῆς Κοινότητος Μονοδενδρίου Ζαγορίου τῆς Ἠπείρου, 1959).

⁵ Κ. Ἄ. Ρωμαίου, Οἱ Καλικαντζάρου. Μικρὰ μελετήματα, Θεσσαλονίκη 1955, σ. 284, 285 κ. ἐξ.

Γ') Αί περί Νεραίδων παραδόσεις. Εἰς ταύτας αἱ Νεραίδες, ἔκτος τῆς δαιμονικῆς τῶν δράσεως (χ/φον, σ. 143), κρατοῦσαι ἀπὸ τὰς ἀρχαίας νύμφας διακρίνονται διὰ τὴν ἔκπαυλον αὐτῶν ὠραιότητα καὶ ἐμψυχώνουν βουνά, φαράγγια, ποτάμια καὶ πηγὰς μὲ τοὺς ἔξωτικοὺς χορούς τῶν.

Δ') Αἱ περί Διαβόλου. Εἰς ταύτας σημαντικὴν θέσιν καταλαμβάνουν αἱ δυϊστικαὶ παραδόσεις, τὰς ὁποίας γνωρίζουν καὶ διηγοῦνται κυρίως Σαρακατσάνοι ποιμένες¹. Αἱ ἐνταῦθα καταγραφεῖσαι ἀποτελοῦν ἐνδιαφερούσας παραλλαγὰς τῶν ἡδη ἔξ ἄλλων ἑλληνικῶν τόπων ὑπ' ἑμοῦ δημοσιευθεισῶν καὶ σχολιασθεισῶν εἰς ἰδιαιτέραν μελέτην².

Ἐκτὸς τῶν ὡς ἄνω μνημεῖον τοῦ λόγου, ἐπέμεινα καὶ εἰς τὴν ἔρευναν τῶν ποικίλων δοξασίῶν καὶ ἐθίμων τοῦ λαοῦ. Δὲν εἶναι δυνατὸν εἰς τὰ περιορισμένα ὄρια μιᾶς ἐκθέσεως νὰ κάμω λεπτομερῆ λόγον δι' ὅλα. Θὰ περιορισθῶ μόνον ν' ἀναφέρω ἔθιμά τινα τοῦ γάμου, τῆς τελευτῆς, τῆς λαϊκῆς λατρείας καὶ μερικὰς δευσιδαίμονας δοξασίας.

Ὡς καὶ ἀνωτέρω εἶπον, παρευρέθην ἐν Βίτση εἰς τὸν γάμον τοῦ Νικολάου Καραγιώργου καὶ παρετήρησα τὰ ἑξῆς: Τὴν Πέμπτην τῆς πρὸ τοῦ γάμου ἑβδομάδος «ἀνάπιασαν τὰ προζύμια δυὸ κοπέλλες, ποὺ ἔχουν μάννα καὶ πατέρα. Ἄλλες κοπέλλες τραγουδοῦσαν, ὅταν ἀνάπιαναν τὰ προζύμια. Ἐπειτα ἔφεραν συγγενεῖς τοῦ γαμπροῦ τρία φορτώματα ξύλα ἀπὸ τὸ λόγγο γιὰ τὰ ψωμιὰ καὶ τὰ σφαχτὰ τοῦ γάμου». Τὸ ἀπόγευμα τῆς ἰδίας ἡμέρας ἔστειλαν τὰ προσκλητήρια. Ταῦτα σήμερον γίνονται ὅπως καὶ εἰς τὰς πόλεις. Ἐκτυπώνονται εἰς τὰ Ἰωάννινα καὶ ἀποστέλλονται «μ' ἓνα παιδί, ποὺ ἔχει μάννα καὶ πατέρα, στοὺς προσκαλεσμένους συγχωριανούς». Τὴν Παρασκευὴν ὠρίσθησαν «οἱ ὑπηρέτες», οἱ ὁποῖοι ἀνέλαβον νὰ ἐξυπηρετήσουν ὅλους τοὺς προσκεκλημένους. «Αὐτοὶ στὸ γάμο κερνοῦν, σερβίρουν τὰ φαγητὰ, μαζεύουν τὰ πιάτα κ.τ.λ. Οἱ ὑπηρέτες φοροῦν ποδιές, ποὺ τοὺς ἔδωσε τὸ σπίτι τοῦ γαμπροῦ. Εἶναι ἄσπρες μὲ ρίγες κόκκινες τετράγωνες. Αὐτὲς τίς φοροῦν ὅσο βαστάει ὁ γάμος καὶ ἔπειτα θὰ τίς πάρουν σπίτι τους».

Τὸ Σάββατον τρώγουν ἀπὸ κοινοῦ οἱ στενοὶ συγγενεῖς. Τὴν Κυριακὴν τὸ πρῶν τρώγουν πάλιν ἀπὸ κοινοῦ καὶ μετὰ ξυρίζουν τὸν γαμβρόν. «Ἐνα παιδί ποὺ ἔχει μάννα καὶ πατέρα³ τραυαίει τὴν πρώτη ξυραφιά κ' ἔπειτα συνεχίζει ὁ

¹ Ὡς π.χ. ὁ ἐν Μονοδενδρίῳ διαμένων Δημήτρ. Λαδιᾶς, ἑτῶν 85, ἀγράμματος, καὶ ἄλλοι.

² Βλ. Δημ. Β. *Οἰκονομίδου*, Ἀνέκδοτοι δυϊστικαὶ παραδόσεις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἐπετ. τοῦ Λαογραφ. Ἀρχ., τόμ. 17 (1964), ἐν Ἀθήναις 1965, σ. 11 - 39.

³ Ὅπως βλέπομεν, συχνὰ χησιμοποιεῖται ἐνταῦθα παῖς ἀμφιθαλῆς κατὰ τὸν γάμον, ὅπως τοῦτο συνηθίζεται καὶ εἰς ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδος. Ἡ χηρῆς ἀμφιθαλῶν γίνεται καὶ

μαραμπέρης. Τὰ ὄργανα παίζουν τὸ τραγούδι : Ἄργυρὸ ξυράφι / καὶ μαλαματένιου / ... Μετὰ πέφτουν τρία μονὰ ὄπλα, προειδοποίηση ὅτι ἐτοιμάζονται νὰ μαζευτοῦν ὄλοι οἱ καλεσμένοι. Μετὰ πού ξεκινᾷ τὸ ψῆκι πέφτουν 7 μονὰ ὄπλα ἢ 9 ἢ 11. Στὴν ὀξώπορτα τοῦ σπιτιοῦ χαιρετᾶται ὁ γαμπρὸς τῆ μάννα του καὶ τὸν πατέρα του, πού τὸν ξεκινᾶνε μὲ χτύπημα κρανιαῖς στὸ στῆθος, μὲ ρύζι τὸν ραίνουν κι αὐτὸς φιλάει τὸ χέρι καὶ παίρνει εὐχή. Ὅταν τὸ ψῆκι τοῦ γαμπροῦ πάη νὰ πάρη τὴ νύφη, ἐκεῖ τοὺς ὑποδέχονται πάλι μὲ 7 ὄπλα. Μπαίνουν καὶ χαιρετοῦν ὄλους τοὺς συγγενεῖς καὶ καλεσμένους τῆς νύφης, τοὺς κερνοῦν καὶ χορεύουν καὶ ὁ κουμπάρος χορεύει μὲ τὴ νύφη. Τὰ ὄργανα πᾶνε μπρὸς καὶ πᾶνε γιὰ τὴν ἐκκλησιά. Στὴν ἐκκλησιά τοὺς ὑποδέχεται ἡ πεθερὰ καὶ ὁ πεθερός». Τὸ ὕφασμα διὰ φόρεμα, τὸ ὁποῖον δωρίζει ὁ κουμπάρος εἰς τὴν νύμφην «τὸ βάζουν καὶ τυλίγουν νιόγαμπρα καὶ κουμπάρο στὸν πλάτη» κατὰ τὴν τελετὴν τοῦ μυστηρίου τοῦ γάμου καὶ χορεύουν μὲ αὐτὸ τὸν χορὸν τοῦ Ἡσαῖα. Εἰς τὴν ἐκκλησίαν οἱ συγγενεῖς φιλοῦν τὰ στέφανα καὶ ρίπτουν χρήματα εἰς τὸν δίσκον τῆς ἐκκλησίας διὰ τὸν ἱερέα, εἰς δὲ τοὺς νεονύμφους δωρίζουν χρυσᾶ ἢ ἄλλα πολύτιμα ἀντικείμενα. Κατὰ τὴν ἐπιστροφήν ἐκ τῆς ἐκκλησίας εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμπροῦ «στὴν εἴσοδο τῆς ὀξώπορτας ὑπεδέχθη ἡ πεθερὰ τὰ νιόγαμπρα. Βαστοῦσε ρύζι καὶ δυὸ κλωνάρια κρανιαῖς. Μόλις ἔφθασαν συνοδευόμενα ἀπὸ τὸν κόσμον, ἡ πεθερὰ τοὺς ἔρριξε ρύζι καὶ τοὺς ἐχτύπησε μὲ τὰ κλωνάρια τῆς κρανιαῖς σταυρωτά. Τὰ ὄργανα προηγοῦντο παίζοντας σ' ὅλη τὴ διαδρομὴ ἀπὸ τὴν ἐκκλησιὰ ὡς τὸ σπίτι. Ἡ πεθερὰ ἔπειτα στὴ μέσσα πόρτα ἔδωκε μέλι τῆς νύφης καὶ γεύτηκε τὸ ἄβαλε στὸ στόμα του καὶ ὁ γαμπρὸς καὶ ἡ νύφη, γιὰ νὰ ἴναι γλυκεῖα σὰν τὸ μέλι ἢ ζωὴ τους». (Χ/φον, σ. 202-213).

Ὅπως ἐκ τῶν ἀνωτέρω φαίνεται, ὁ σημερινὸς γάμος δὲν ἔχει εἰς ἔθιμα τὸν πλοῦτον καὶ τὴν ποικιλίαν, πού εἶχεν εἰς τὴν πρὸ τοῦ 1940 ἐποχὴν. Ἄς σημειωθῇ ὅτι καὶ τὰ ὡς ἄνω περιγραφέντα ἔγιναν, διότι ὁ γαμπρὸς καὶ οἱ συγγενεῖς του ἐπέμειναν νὰ τελέσουν τὸν γάμον εἰς τὸ χωρίον «μὲ τὰ παλαιὰ» καὶ ὄχι εἰς τὰ Ἰωάννινα. Τὰ ἔθιμα ταῦτα διατηροῦν στοιχεῖα τινὰ τῶν μαγικοθηρησκευτικῶν δοξασιῶν παλαιότερων ἐποχῶν. Ὁ ἀμφιθαλὴς παῖς, πού χρησιμοποιεῖται κατὰ τὸ ἀνάπιασμα τῶν προζυμιῶν, κατὰ τὸ ξύρισμα τοῦ γαμπροῦ, κατὰ τὰ προσκλητήρια, ὡς καὶ τὰ μονὰ ὄπλα, τὰ κτυπήματα μὲ κλώνους κρανιαῖς πρὸς μετάδοσιν γονιμοποιῶ

κατὰ τὴν γέννησιν, τὴν τελευταίαν, εἰς μαγικὰς καὶ μαντικὰς ἐνεργείας καὶ ἄ. Βλ. Γ. Κ. Σπυριδάκη, Οἱ ἀμφιθαλεῖς εἰς τὸν βίον τοῦ λαοῦ. Ἄρχ. Λαογρ. καὶ Γλωσσ. Θησ., τόμ. 1Γ' (1946/47), Ἀθήναι 1948, σ. 193 - 208.

δυνάμεως εἰς τοὺς νεονύμφους¹, ἢ γεῦσις μέλιτος κ.ἄ. διατηροῦνται εἰσέτι ἐξ ἀρχαίων χρόνων².

Ἐνθεκτικώτερα εἰς μεταβολὰς εἶναι τὰ κατὰ τὴν τελευταίαν ἔθιμα μὲ ποικίλας δοξασίας καὶ μαγικὰς καὶ δεισιδαίμονας ἀντιλήψεις, αἱ ὁποῖαι ἀπαντῶσι καὶ εἰς ἄλλα χωρία τῆς Ἡπείρου. Περιορίζομαι ν' ἀναφέρω ἔνταῦθα μόνον τὸν τρόπον τοῦ μοιρολογήματος. «Τοῦτο εἶναι θρηῆνος χωρὶς στίχους, πού ἀναφέρεται στὴ ζωὴ τοῦ νεκροῦ, στὶς περιπέτειές του, στὸ τί ἀφήνει πίσω του, γυναῖκα, παιδιά, γονεῖς ἀπροστάτεντους, στὰ χαρίσματα του κ.ἄ.³. Φκειαίνουν τὸ μοιρολόγι πρόχειρο τῆς στιγμῆς. Σκούζουν, χτυποῦν τὰ γόνατα καὶ τραυσοῦν τὰ μάγουλά τους οἱ γυναῖκες. Οἱ ἄντρες δὲν μοιρολογοῦν. Μιὰ ἀρχίζει, οἱ ἄλλες ἐπαναλαμβάνουν κ.ο.κ. Τὴν ὥρα τοῦ μοιρολογιοῦ ἂν πάη κανένας στὸ νεκρὸ, μπαίνει σιγὰ σιγὰ καὶ μὲ τρόπο καθισυχάζει τὸ μοιρολόγι καὶ τὸ σταματᾷ μὲ κουβέντες». (X/φρον, σ. 180).

Ἡ συλλογὴ μου ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῶν λατρευτικῶν ἐθίμων εἶναι σχετικῶς πλουσία.

Ὁ λαὸς τῶν χωρίων τούτων ἐμμένει ἀκόμη εἰς τὰς πατροπαράδοτους του συνηθείας. Ἡ πίστις εἰς τὸν Θεὸν καὶ τοὺς Ἁγίους ἔχει βαθείας ρίζας εἰς τὴν ψυχὴν τῶν κατοίκων καὶ δὴ τῶν Σαρακατσάνων. Εἷς τῶν τελευταίων, ὁ σκηνίτης Θωμᾶς Μπαλατσός, ἐτῶν 74, ἀγράμματος, μοῦ ἔλεγεν: «Ἐγὼ ἤμουν καὶ εἶμαι θεόφοβος, πίστευα καὶ πιστεύω τὸ Θεὸ δυνατόν καὶ οὔτε τὰ πρόβατά μου πρόγκαγαν οὔτε ζούδιο (λύκος) μ' ἐπλησίαζε οὔτε κακὸς ἄνθρωπος οὔτε σκέλισμα πάθαιναν, τίποτε. Ἦταν θέλημα Θεοῦ. Οὔτε τὰ βαροῦσα οὔτε τὰ μελετοῦσα, τίποτε». (X/φρον, σ. 54). Εἶναι ἐπίσης ἄξιον μνείας ὅτι πολὺ τιμᾶται εἰς τὴν ὄρεινὴν ταύτην περιοχὴν ὁ Ἅγιος Νικόλαος «καὶ γι' αὐτὸ ἔχει πολλὰ παρεκκλήσια καὶ ἰκονίσματα ἔξω στοὺς δρόμους». Ὁ Ἅγιος «εἶναι προστάτης τῶν ταξιδευμένων καὶ τῶν ναυτικῶν. Τὸν λέν ὁ γέρος μὲ τ' ἄσπρα μαλλιά καὶ τ' ἄσπρα γένεια. Πολλοὶ λέν πὼς τὸν βλέπουν καὶ στὸν ὕπνον τους καὶ στὸν ξύπνον». (X/φρον, σ. 108). Εἶναι φυσικόν, οἱ κάτοικοι χωρίων μὲ πολλοὺς ἀποδήμους καὶ ταξιδεύοντας νὰ τιμοῦν τὸν Ἅγιον διὰ

¹ Βλ. Γ. Ἀ. Μέγα, Ἑλληνικαὶ ἑορταὶ καὶ ἔθιμα τῆς λαϊκῆς λατρείας, Ἀθήναι 1956/57, σ. 145.

² Ν. Γ. Πολίτου, Λαογραφικὰ Σύμμεικτα, τόμ. Γ', ἐν Ἀθήναις 1931, σ. 242, 255.

³ Τὸ αὐτὸ γίνεται καὶ εἰς πολλὰ ἄλλα μέρη τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος, ὡς π.χ. εἰς τὴν Ἀγόριαν τῆς Παρνασσῶς. Ἐνταῦθα «τὸ κλάψιμο τοῦ νεκροῦ γίνεται ἀπὸ τοὺς οἰκείους, τοὺς συγγενεῖς καὶ τοὺς στενοὺς φίλους, καὶ δὲν εἶναι τραγούδι, ἀλλὰ μᾶλλον μιὰ ἑμμετρὴ πρόζα, πού λέγεται *recitativo*, χωρὶς ὄρισμένο «νηχό», κατὰ διάφορους — κατὰ βούλησι — μελωδικοὺς τρόπους, μὲ ἀρκετὴ πρωτοτυπία στὰ ἐκάστοτε λόγια, πού εἶναι συχνὰ αὐτοσχεδιάστα». Εἰρ. Σπανδωνίδη, Τραγούδια τῆς Ἀγόριας (Παρνασσῶς), Ἀθήνα 1939, σ. 362.

τὴν προστασίαν, «τὴν ὁποίαν πιστεύεται ὅτι παρέχει εἰς τοὺς ναυτιλλομένους καὶ ἐν γένει εἰς τοὺς κλυδωνιζομένους κατὰ θάλασσαν»¹.

Ἐκ τῶν ἐπιπέδων τῆς λαϊκῆς λατρείας ἰδιαίτερας σημασίας εἶναι τὰ τῶν ἀπόκρυφων. «Ὁλη τὴν βδομάδα τῆς Ἀποκριᾶς ὡς τὴν Κυριακὴ τῆς Τυρινῆς, ἔλεγον, γινόμαστε καρναβάλια. Ἄλλος γίνεται γέρος, ἄλλος γριά, ἄλλος γιατρός, ἄλλος γύφτος, μὲ μαντήλια μαῦρα στὸ πρόσωπο, γιὰ νὰ μὴ γνωρίζωμαστε, καὶ μὲ κανένα παλιοκούδονο καὶ μὲ ἓνα γερὸ ραβδί στὸ χέρι, κουτσαίνοντας, παραπατώντας, καὶ γυρνᾶμε στὰ σπίτια καὶ χορεύομε ἄγαρμπος χοροὺς μὲ παραλλαγμένη τὴ φωνή μας. Κάνομε χειρονομίες ἄγαρμπος, χωρὶς ἄσχημα λόγια, καὶ μᾶς κερνοῦν στὰ σπίτια γλυκὸ καὶ κρασί. Αὐτὸ γίνεται στὶς βραδινὲς ὥρες. Στὰ σπίτια προσπαθοῦν μὲ κάθε τρόπο νὰ μᾶς ἀναγνωρίσουν. Πᾶνε νὰ μᾶς ξεμπομπουλώσουν. Ἐμεῖς, γιὰ νὰ μὴν ἀναγνωριστοῦμε, πετάζομε στάχτη ποὺ ἔχομε στὶς τσέπες μας ἢ καὶ τοὺς φοβερίζομε μὲ τὸ σκόπ' (ραβδί). Τὸ σκόπ' αὐτὸ εἶναι ἀπὸ ὁποιοδήποτε ξύλο. Αὐτὸ γίνεται σὲ 3 σὲ 4 σὲ 5 σπίτια. Ἐπειτα φεύγομε καὶ πηγαίνομε ὁ καθένας στὸ σπίτι του. Ἐτσι περνᾶν ὅλες οἱ μέρες. Τὸν παλιὸ καιρὸ παίζαμαν κ' Ἐρωφίλη κ' Ἐρωτόκριτο»² (χ/φον, σ. 122-123).

Τὴν παραμονὴν τῆς τυρινῆς ἔρχονται εἰς τὸ μεσοχώρι «μασκαρεμένοι μὲ τομάρια ἀπὸ κατοίκια φτιαγμένα προσωπίδες, μὲ παλιόρουχα ντυμένοι, μὲ οὐρὲς ἀπὸ ζῶα, μὲ κέρατα στὸ κεφάλι, μὲ κουνούνια κρεμασμένα στὴ μέση καὶ πίσω στὸν πλάτη, νύφες, γαμπροί, γριές, γέροι, καὶ χορεύουν ὅλη νύχτα γύρ' ἀπὸ φωτιά» (χ/φον, σ. 124).

Ἐκτὸς τῶν πληροφοριῶν περὶ τῶν μετημφισμένων, ἀρχαιοτάτου διονυσιακοῦ ἐθίμου, ἀπαντῶντος εἰς πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος, λίαν ἐνδιαφέρουσα εἶναι προσέτι, ἢ, ὡς ἄνω, εἰδησις περὶ λαϊκῶν παραστάσεων κατὰ διασκευὴν ἐκ τῶν κειμένων τῆς «Ἐρωφίλης» καὶ τοῦ «Ἐρωτοκριτοῦ». Δυστυχῶς ὅμως οὐδεὶς τῶν κατοίκων, καθόσον ἠδυνήθην νὰ ἐξακριβώσω, ἐνθυμεῖται πλέον «τὰ λόγια». Εἰς ἄλλους ἑλληνικοὺς τόπους διεσώθησαν τὰ σχετικὰ κείμενα. Ἐκ Κρήτης προερχόμενα ἐδημοσιεύθησαν τρεῖς παραλλαγὰί τῆς διασκευῆς τῆς «Ἐρωφίλης» ὑπὸ Παύλου Βλαστοῦ³, Ἐμμανουὴλ Δουλγεράκη⁴ καὶ Γ. Ἄ. Μέγα⁵. Ἐξ Ἀμφιλοχίας

¹ Ν. Γ. Πολίτου, Λαογρ. Σύμμ., τόμ. Α', 1920, σ. 93.

² Πρβλ. περὶ τῶν λαϊκῶν τούτων ἐκ τῆς Ἐρωφίλης καὶ τοῦ Ἐρωτοκριτοῦ παραστάσεων καὶ Κλ. ἀρ. χ/φον 2296, σ. 21. (Ἄνθρ. Θεμελιῶν, Λαογραφικὸν ὕλικὸν ἐκ τῆς κοινότητος Μονοδενδρίου Ζαγορίου καὶ γενικῶς ἐκ τοῦ Ζαγορίου καὶ Ἡπείρου, 1959).

³ Εἰς «Κρητικὸν Λαόν», Ἡράκλειον, ἔτ. Α', 1909, σ. 70-72.

⁴ Εἰς «Κρητικὰ Χρονικά», Ἡράκλειον Κρήτης, ἔτ. Ι', 1956, σ. 241-253.

⁵ Εἰς μνήμην Κ. Ἀμάντου, Ἀθήναι 1960, σ. 370-374.

ἐπίσης ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Γ. Ζώρα - Π. Κρέτση - Λεοντοίνη βραχεῖα διασκευὴ τῆς «Ἐρωφίλης» γνωστὴ ὑπὸ τὸν τίτλον «Πανάρατος» (παραφθορὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἐτέρου τῶν πρωταγωνιστῶν Παναρέτου)¹.

Καὶ τώρα θὰ κάμωμεν σύντομον λόγον διὰ τὸ ἔθιμον τοῦ «Ζαφείρη» καθ' ὑπαγόρευσιν τῆς ἐκ Βίτσης Ἴππολύτης Κεφάλαια, ἐτῶν 56, τῆς δ' δημοτικοῦ. «Τὸ μῆνα Μάη, ὅταν ἤμουνα 12-15 χρονῶν, πηγαίναμε πολλὰ κορίτσα, ὄχι ἀγόρια, στὴν ἐξοχὴ μὲ τὰ κατοίκια νὰ τὰ βοσκᾶμε. Ἐκεῖ ἐλέγαμε: θὰ παίξωμε τὸ «Ζαφείρη». Μαζεύαμε ἀγριολούλουδα, ἰδίως μαργαρίτες, ἓνα ἄλλο, πού τὸ λένε «Μάη» καὶ σκάρφες. Ἀπὸ ὅλα τὰ κορίτσα ἔπεφτε κάτω ἓνα καὶ ἔκανε τὸ νεκρό. Τοῦ δέναμε τὰ χέρια μὲ ἓνα ἄσπρο μαντήλι. Ἦταν ἀνάσκελα σὰν νεκρός. Μετὰ ἀρχινοῦσαμε ὅλα τὰ κορίτσα γύρω-γύρω στὸ νεκρό, πού τὸν λέγαμε «Ζαφείρη», τὸ μοιργιολοῖ. Τὸ λέγαμε μοιργιολοιστά:

♩ ~ 88

1 Ζα - φεί - ρη ἡ μ', κον - το - στρόγ - γυ - λε καὶ -
falsetto *parlato*
 κον - το - μα - ζω - μέ - ε - ι - νε - ο - ι - ι

2 γιά - σου κ', Ζα - φεί - ρη μ', νὰ μᾶς δῆς, Ζα - φεί - ρη μ', νὰ μᾶς
 πιά - αῖ - α - ι - κῆς ο - ι -

3 Ἐ - σκού - ρια - σαν οἱ κλει - δω - νιές - - -
 Τον
 (x)

- Ζαφείρη μ', κοντοστρόγγυλε καὶ κοντομαζωμένε,
 γιά σου κ', Ζαφείρη μ', νὰ μᾶς δῆς, Ζαφείρη μ', νὰ μᾶς πικιάκῃς.
- Ἐσκούριασαν οἱ κλειδωνιές, χορτάρισαν οἱ πόρτες.
 Μὲ τί ματάκια γιὰ νὰ δῶ, νὰ δῶ νὰ περβατήσω,

¹ Εἰς τὴν Ἐπετ. τῆς Ἐταιρ. Βυζ. Σπουδ., τόμ. 27, 1957, σ. 110-116.

5 πὸν ρέφαν τὰ ματάκια μου, σὸν τὸ μαργαριτάρι,
καὶ κόπ'καν τὰ χεράκια μου
καὶ τὰ ποδαράκια μου.

— Γιὰ σοὺκ', Ζαφείρη, νὰ μᾶς πικιάκης, γιὰ σοὺκ' νὰ μᾶς κνν'γήσης.

Μετὰ σηκωνόταν καὶ μᾶς κννηγοῦσε. Ξέχασα νὰ πῶ ὅτι, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ χέρια, τοῦ δέναμε καὶ τὰ μάτια μὲ ἄσπρο μαντήλι. Ὅταν σηκωνόταν — τάχα πὸν ἦταν νεκρός—, λυοῦσε χέρια καὶ μάτια καὶ μᾶς κννηγοῦσε. Ἄμα θὰ ἴπιανε κανένα κορίτσι, ἐκεῖνο ἔπεφτε κάτω, τὸ γεμίζαμε ἀγριολούλουδα κ' ἔκανε τὰ ἴδια» (χ/φον, σ. 214-215). Ἔτσι μοῦ διηγήθη «τὸ παιγνίδι τοῦ Ζαφείρη» ἢ ὡς ἄνω πληροφορητρία. «Τὸ ἔπαιζα εἶπεν ἡ ἴδια, στὰ παιδικά μου χρόνια, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ πρώτου μεγάλου πολέμου (1914) κ' ἔπειτα ἔπαψε νὰ παίζεται». Μοῦ ἐτραγουδῆσε καὶ τὸ ὡς ἄνω μοιριγιολόι, τὸ ὁποῖον ἤχογράφησα καὶ παρέθεσα τὴν μουσικὴν τοῦ κατὰ καταγραφὴν αὐτῆς ὑπὸ τοῦ μουσικοῦ κ. Σπύρου Περισιτέρη.

Τὸ μοιριγιολόι τοῦτο ὡς κείμενον εἶναι παραλλαγή τοῦ ὑπὸ Δ. Σάρρου δημοσιευθέντος¹. Ἡ ὑπ' ἐμοῦ καταγραφεῖσα περιγραφὴ τοῦ ἐθίμου διαφέρει πῶς ἀπὸ τὰς περιγραφὰς τοῦ Δ. Σάρρου² καὶ τῆς Κατερίνας Κακούρη³. Ὁ Δ. Σάρρος λέγει ὅτι «πολλάκις οὔτε παῖς οὔτε παρθένος ὑποκρίνεται τὸν θρηνούμενον νεκρόν, ἀλλ' εἰκονίζουσιν αὐτὸν διὰ τεσσάρων φύλλων τοῦ ἀφθόνως ἐκεῖ φυομένου ἔλλεβθου (σκάρφης) σταυροειδῶς τιθεμένων καὶ προσηλουμένων δι' ἀκανθῶν ἐπὶ τῆς χλοερᾶς γῆς. Πρὸς τούτοις εἰκονίζουσιν αὐτὸν... καὶ δι' ἀνδρικήλου ἢ κόρης (κούκλας), ἣν ἐπίσης καλύπτουσι δι' ἀνθέων (σαβανώνουν τὴν κούκλα)»⁴. Ἡ δὲ Αἰκατερίνη Κακούρη γράφει ὅτι παλαιότερον τὸν παρίστανον καὶ διὰ μικροῦ εἰδώλου νέου ἀνδρὸς ἐκ ξύλου πρίνου ἢ σφενδάμης⁵.

Ἄξιον ἰδιαιτέρας ἐξάρσεως εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι διέσωσα τὴν μουσικὴν «τοῦ μοιριγιολογοῦ τοῦ Ζαφείρη», ὁ ὁποῖος «εἶναι λείψανον ἀρχαϊκῆς λατρείας καὶ δὴ τοῦ Λίνου καὶ Ἀδώνιδος», ὡς πρώτος ἔγραψεν ὁ ἐκ Βίτσης Δ. Σάρρος⁶.

¹ Δ. Σάρρου, Λείψανα τῆς λατρείας τοῦ Λίνου καὶ Ἀδώνιδος ἐν Ἡπειρῷ. Δελτ. τῆς Ἱστορ. καὶ Ἐθνολογ. Ἐταιρ. τῆς Ἑλλάδ., τόμ. Ε', 1900, σ. 347-348.

² Ἐνθ' ἄν., σ. 346-351.

³ Κατερίνας Κακούρη, Λαϊκὰ δρώμενα εὐετηρίας. Πρακτ. Ἀκαδ. Ἀθην., τόμ. 27 (1952), σ. 224-225. Βλ. τῆς Ἰδίας, Θάνατος-Ἀνάσταση (σὲ μαγικοθρησκευτικὰ «δρώμενα» τῆς λαϊκῆς λατρείας τῆς Ἡπειροῦ), Ἀθῆναι 1965, σ. 38-48.

⁴ Δ. Σάρρου, ἔνθ' ἄν., σ. 348-349.

⁵ Βλ. Κατερίνας Κακούρη, Λαϊκὰ δρώμενα..., σ. 225. Πρβλ. καὶ Γ. Ἀ Μέγα, Ἑλληνικὰ καὶ ἑορταί, σ. 189-190.

⁶ Δ. Σάρρου, ἔνθ' ἄν., σ. 350-351.

Ἐκ τῶν δεισιδαιμόνων δοξασιῶν σημειῶ ὀλίγας, τὰς ἑξῆς: 1) «Φυλαχτὸ βάζομε καὶ στὰ ζῶα: στὰ πρόβατα, στὰ ἄλογα, συνήθως ὅμως στὰ γεσεμία. Τὰ γεσεμία (ὄδηγοὶ) εἶναι μεγαλόσωμα καὶ μπορεῖ νὰ πάθουν, σ' αὐτὰ θὰ πέσῃ τὸ μάτι» (χ/φον, σ. 74). Ὅπως ἐδῶ ἔτσι καὶ εἰς ἄλλους ἑλληνικοὺς τόπους βασκανό-μενα ὄντα δὲν εἶναι μόνον οἱ ἄνθρωποι, ἀλλὰ καὶ τὰ ζῶα, τὰ δένδρα καὶ αὐτὰ τὰ ἄψυχα ἀκόμη πράγματα, ὅπως π.χ. ἡ οἰκία¹. Διὰ προβασκάνια δὲ χρησιμοποι-οῦνται οὐ μόνον φυλαχτά, ἀλλὰ καὶ βασκαντῆρες, ματοπιάστρες κ.ἄ.

2) «Ἀνήμερα τοῦ Εὐαγγελισμοῦ ἀνάβουμε φωτιὲς στὸ κατώφλι τοῦ στάβλου, γιὰ νὰ περάσουν τὰ ζῶα ἀπὸ πάνω, γιὰ νὰ μὴ τὰ τρῶν τὰ φίδια» (χ/φον, σ. 76).

Ἡ δεισιδαίμων αὕτη συνήθεια ἀνήκει εἰς τὰ διαβατήρια καὶ καθαρηγία ἔθιμα, ὃ δὲ λαὸς μεγίστην ἀποδίδει ἰερότητα καὶ δύναμιν καθαρηγίον εἰς τὰς ἑαρινὰς πυρὰς².

3) «Τὴ στάχτη τὶς μέρες τῶν Χριστουγέννων δὲν τὴν πετάζουν ὄξω. Τὸ ἔχομε σὲ κακὸ νὰ τὴν ριζῶμε ὄξω. Οὔτε τὰ νερὰ ἀπὸ λουσίματα τὶς μέρες αὐτὲς» (χ/φον, σ. 77). Ὅς εἶναι γνωστόν, τόσον τὰ ξύλα, πού ἀπομένουν ἀπὸ τὴν φωτιὰν τοῦ Δωδεκαημέρου, ὅσον καὶ ἡ ἐξ αὐτῶν στάχτη ἔχουν ἀποτρεπτικὴν δύναμιν καὶ χρη-σιμοποιοῦνται πρὸς προφύλαξιν τῆς οἰκίας καὶ τῶν ἀγρῶν ἀπὸ παντὸς κακοῦ. Τὸ ἔθιμον ἀπαντᾷ καὶ ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος εἰς ἄλλους λαοὺς³.

4) «Οἱ παλιὲς ἔλεγαν ὅτι εἶναι μερικὲς πού ξέρουν καὶ κατεβάζουν τὸ φεγγάρι. Καὶ ἀνέβαιναν αὐτὲς (οἱ μάγισσες) ἀπάνω στὸ ἀλέτρι, μάζευαν τὰ σαϊτάνια καὶ σαϊτάνευαν τὸν κόσμον. Βογγοῦσε τὸ φεγγάρι καὶ αὐτὲς ἔκαναν τὴ δ' λειά τς» (χ/φον, σ. 150).

Ὁ λαὸς ἀποδίδει εἰς τὰς μαγίσσας πολλὰς ιδιότητας καὶ δυνάμεις. «Τὸ δὲ μέγιστον ἐν τῇ μαγικῇ τέχνῃ, λέγει ὁ Ν. Γ. Πολίτης, θεωρεῖται ἡ δύναμις τοῦ καθελκύειν τὴν Σελήνην καὶ τοὺς Ἀστέρας»⁴. Αἱ μάγισσαι δύνανται νὰ μεταμορ-φοῦνται, νὰ γίνωνται ἄφαντοι, νὰ κατεβάζουν τὸ φεγγάρι κ.τ.δ. Παρὰ τῷ λαῷ ἀπαντῶσι ποικίλαι περὶ αὐτῶν διηγήσεις⁵. Ἀντίστοιχοι δὲ πρὸς τὸ μούγκρισμα τοῦ φεγγαριοῦ εἶναι αἱ ἀρχαῖαι παραστάσεις περὶ τοῦ μυκήματος τῆς Ἑκάτης⁶.

¹ Διὰ τοῦτο «στὸ σπῖτι ἀπ' ὄξω στὴν πόρτα βάζομε τὸ πέταλο γιὰ τὸ καλὸ, τὸ γούρι, καὶ ἀλείφομε τὸν τοῖχο τῆς ὀξώπορτας μὲ βουλιτὲς (σβουλιεὲς) ἀγέλαδων» (χ/φον, σ. 74).

² Γ. Ἀ. Μέγα, ἔνθ' ἄν., σ. 112.

³ Βλ. τὸ ἄρθρον Asche ἐν Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens. Bd. I. Berlin und Leipzig 1927, σσ. 611-617.

⁴ Ν. Γ. Πολίτου, Λαογραφ. Σύμμεικτα, τόμ. Β', 1921, σ. 157, 159.

⁵ Ν. Γ. Πολίτου, Λαογραφ. Σύμμεικτα, τόμ. Α', 1920, σ. 131, τόμ. Β', σ. 814.

⁶ Ν. Γ. Πολίτου, ἔνθ' ἄν., τόμ. Β', σ. 814.

Καὶ ἄλλα πολλὰ ἔθιμα τῶν χωρίων τούτων χαρακτηρίζονται διὰ τὴν ἀρχαϊκότητά των, μαρτυροῦσαν ὅτι ὁ λαός, παρὰ τὰς οἰκονομικὰς καὶ κοινωνικὰς μεταβολὰς τῶν τελευταίων χρόνων, διατηρεῖ εἰσέτι ἀρκετὰ κατὰ παραδόσιν στοιχεῖα παλαιότερου πολιτισμοῦ. Παρατηρητέον ὅμως ὅτι ὁσημέραι ἢ νεωτέρα γενεὰ ἐπιδιώκει τὸ νέον, ἀποφεύγει ἢ λησμονεῖ τὸ παλαιόν, τὸ ὁποῖον θεωρεῖ «καθυστερημένον» καὶ ἱκανοποιεῖται περισσότερο μὲ τὰ ἐκ τῶν ἀστικῶν κέντρων εἰσαγόμενα πολιτιστικὰ στοιχεῖα. Οὕτω π.χ. ἡ ἐνδυμασία τῶν κατοίκων νῦν εἶναι ἀστική. Μόνον δ' οἱ ἡλικιωμένοι καὶ οἱ μεσήλικες Σαρακατσάνοι διατηροῦν ἀκόμη τὰς παλαιὰς τῶν ἐνδυμασίας. Κατὰ τὰς διασκεδάσεις, ἐκτὸς τῶν τοπικῶν ἄσμάτων καὶ χορῶν, ἀκούονται καὶ ἕσματα καὶ χορεύονται χοροὶ ἐκ τῶν ἀστικῶν κέντρων. Ὅταν δὲ θὰ ἠλεκτροφωτισθοῦν καὶ τὰ Ζαγοροχώρια, τότε ἡ μεταβολὴ θὰ εἶναι μεγαλύτερα. Οὕτω π.χ. πολλὰ ἐκ τῶν σημερινῶν οἰκιακῶν σκευῶν θ' ἀχρηστευθοῦν μὲ τὰς ἠλεκτρικὰς μαγειρικὰς συσκευὰς καὶ τ' ἄλλα σχετικὰ εἶδη. Αἱ γυναῖκες μὲ ἠρώτων: «πότε θὰ ῥθῃ καὶ σ' ἐμαῖς τὸ ἠλεκτρικόν; ἀλλοῦ, στὸ Πωγώνι, τὸ Ἰβαλαν». Τοιοῦτοτρόπως μετ' ὀλίγον ὁ βίος τοῦ λαοῦ θὰ παρουσιάσῃ μεγαλύτερας διαφορὰς ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν σημερινόν.

R É S U M É

Recherches folkloriques dans la région de Zagorion (Epire)
du 14 juillet au 4 août 1966

par D. B. Oeconomidès

Pour compléter ses recherches folkloriques commencées dans cette même région en 1963, l'auteur a visité les villages Monodendrion (Μονοδένδριον) et Vitsa (Βίτσα) du 14 juillet au 4 août 1966.

Le matériel collectionné constitue un manuscrit de 323 pages in 8°. L'auteur a également enregistré sur bandes de magnétophone 57 chansons populaires.

Après une brève introduction sur l'histoire de ces villages et leur position géographique, il examine la situation économique de leurs habitants et leurs occupations.

Ensuite, il mentionne les collections folkloriques concernant cette

région, publiées par des amateurs ou inédites, dont il nous donne une bibliographie détaillée.

Traitant des éléments de la vie matérielle du peuple, il examine en premier lieu les formes de l'habitation populaire, la manière dont les maisons sont construites et leur décoration, tout en donnant un inventaire des principaux meubles et ustensiles domestiques en usage.

Se référant aux aspects de la vie populaire, il mentionne les coutumes de la chasse, qu'il compare avec celles de l'époque byzantine, avec laquelle il trouve qu'elles ont de grandes ressemblances, comme par exemple la chasse à la perdrix.

De la littérature populaire orale il examine les chansons (accompagnant ou non des danses populaires) et les légendes. Il constate que peu de chansons acritiques se conservent jusqu'à aujourd'hui dans la mémoire du peuple, tandis qu'on continue de chanter certaines anciennes ballades.

De même il remarque que pendant les noces on chante un grand nombre de vieilles chansons d'amour. Dans cette région sont encore vivantes aussi les chansons cleptiques. Il mentionne par la suite les instruments musicaux employés et les noms des musiciens les plus connus, ainsi que les différentes danses, dont les principales sont: le tsamicos, le Zaghorissios, le Poghonissios, la Karamberia et autres.

Touchant le sujet des légendes populaires recueillies au cours de cette mission, l'auteur en cite les plus connues et les plus répandues: celles sur les trésors cachés, celles sur les êtres démoniaques de Noël (Καλικάντζαροι), sur les Fées (Νεράιδες) et sur le Diable. A cette dernière catégorie appartiennent aussi les légendes appelées dualistes, sur lesquelles il publia dans le volume précédent de cette revue (vol. 17) une étude spéciale.

Décrivant et interprétant certaines coutumes matrimoniales, il remarque qu'aujourd'hui la cérémonie nuptiale, bien qu'elle n'ait plus la richesse et la variété de l'époque avant 1940, maintient toutefois dans son cérémonial certaines croyances magiques très intéressantes. D'autre part, les coutumes concernant la mort ont résisté aux changements survenus et possèdent toute la diversité des croyances magiques et des superstitions traditionnelles.

Du point de vue des coutumes du culte, l'auteur constate la profonde

foi du peuple en Dieu et en les Saints et tout particulièrement en St. Nicolas.

Ensuite, il décrit la coutume des travestissements pendant le Carnaval et des représentations théâtrales populaires, en plein air, où on joue des adaptations d' «Erophile» (Ἐρωφίλη) et de l' «Erotocritos» (Ἐρωτόκριτος). On voit dans les manifestations du Carnaval la continuation des coutumes du culte dionysiaque.

La coutume de «Zafiri» (Ζαφείρη), dont l'auteur donne une description détaillée, est importante et très intéressante. Il s'agit d'après D. Sarros de la survivance de l'ancienne légende de Linos et d'Adonis en Epire. L'auteur a également pu enregistrer le «mirologue de Zafiri» chanté devant Zafiri, prétendu mort.

Avant de terminer son exposé, l'auteur examine encore certaines superstitions populaires et, en conclusion, il met l'accent sur le fait de la disparition de jour en jour des éléments traditionnels sous l'influence du développement rapide de la vie sociale.

Β'

ΕΚΘΕΣΙΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΗΣ ΕΙΣ ΜΥΡΣΙΝΗΝ ΛΑΚΩΝΙΑΣ (19 ΟΚΤ. - 2 ΝΟΕΜΒΡ. 1966)

ΥΠΟ Κ. ΡΩΜΑΙΟΥ

Ὁ συνοικισμὸς Μυρσίνη εὑρίσκειται ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ Ταυγέτου, βορειοδυτικῶς τοῦ Γυθείου, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἀπέχει περὶ τρεῖς περίπου ὥρας. Ἐγκαταλειμμένη τῶρα ἀπὸ σημαντικὸν τμῆμα τοῦ παλαιοῦ πληθυσμοῦ τῆς, ἰδίως τοῦ νεωτέρου καὶ δυναμικωτέρου, ἡ Μυρσίνη ἐξακολουθεῖ νὰ θεωρῆται ἡ πρωτεύουσα τοῦ τέως δήμου Μαλευρίου, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τὸ βορειοανατολικὸν ἄκρον τῆς Μάνης, τὸ ὁποῖον ὑπῆρξεν ἰδιαίτερος σημαντικὸν διὰ τὴν τοπικὴν ἱστορίαν τῶν τριῶν τελευταίων ἑκατονταετηρίδων. Εἰς τὸ τμῆμα τοῦτο ἀνήκει τὸ θρυλικὸν Κάστρον τοῦ Πασαβᾶ, ποῦ ἐλέγχει τὴν ἐπικοινωνίαν Γυθείου - Ἀρεοπόλεως. Εἰς τὸν αὐτὸν δήμον τοῦ Μαλευρίου ἀνήκει ὁ Πολύραβος, γνωστὸς διὰ τὴν ὁμώνυμον μάχην τοῦ 1826 καὶ τὴν ἠρωϊκὴν ἀντίστασιν τῶν Μανιατῶν κατὰ τῆς ἐπιχειρουμένης εἰσβολῆς τοῦ Ἰμβραήμ πασᾶ. Ἐπὶ πολλὰς δεκαετηρίδας πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, εἰς τὰς βορειοανατολικὰς παρυφᾶς τοῦ δήμου Μαλευρίου ἐπεκράτουν οἱ πολεμικοὶ «Τουρκομπαρδουνιώται», ἐγκατεστημένοι εἰς